
This is the **published version** of the bachelor thesis:

Planas Rodríguez, Sira; Pujol i Tarrés, Joan, dir. Una anàlisi narrativa de les desigualtats de gènere en la postguerra. 2019. 17 pag. (954 Grau en Psicologia)

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/216951>

under the terms of the license

Una anàlisi narrativa de les desigualtats de gènere en la postguerra

Sira Planas Rodríguez

Universitat Autònoma de Barcelona

Tutor: Joan Pujol i Tarrés

Treball final de Grau

2018-2019

*“La prova per saber si es pot o no fer una feina
no hauria de ser l’organització dels teus cromosomes”*

Bella Abzug

Resum

El present treball té com objectiu conèixer i analitzar les **desigualtats de gènere** en l'època de la **postguerra** mitjançant les experiències personals de les dones, donant èmfasi a com vivien; quines eren les seves inquietuds; la seva concepció de l'amor; el seu empoderament i la seva visió sobre la violència masclista. El mètode emprat per a fer-ho és la tècnica **narrativa** que es basa en un anàlisi qualitatiu que permet analitzar les vivències de les entrevistades des de diferents dimensions de la persona i posar de manifest les realitats viscudes. Els resultats mostren que factors com l'origen, l'educació rebuda i els tipus de relacions són influències directes sobre com es veien aquestes desigualtats. Així mateix, es fa palès que durant la postguerra les dones vivien sotmeses al poder de l'home, privant-les moltes vegades de la pròpia llibertat per decidir. A partir d'aquestes interpretacions, es conclou que el poder, la por, la no expressió lliure, la normalització, els rols tant marcats i les falses creences són elements que van jugar un paper molt important durant tots aquests anys i que per tant, van ser factors potenciadors i de manteniment de la situació de repressió i **violència** que va viure la **dona**.

Paraules clau: **desigualtats de gènere**, **postguerra**, **narrativa**, **violència** i **dona**.

Abstract

The present work aims to know and analyse the **gender inequality** during the Spanish **post-war period** through the study of personal experiences from women, focusing on the way they lived, their concerns, their conception about love, their empowerment and finally, the way they regard **violence** against women. The method employed in order to reach this goal has been the **narrative** technique, a qualitative analysis which allows the analysis of the personal experiences from the women interviewed. It does so taking into account different individual dimensions, emphasizing on the realities that each of them lived. The results show that some aspects such as their origin, the education they received and the kind of relationships they had are strongly related to the way they appraised the inequalities. Furthermore, it demonstrates that during the post-war period women lived subjected under the power of men, thus being deprived of their own freedom to decide. Taking into

account those interpretations, it can be concluded that power, fear, non-free expression, normalisation, strong roles and fake beliefs were crucial factors during those years. Hence, those elements were boosting and perpetuating the violent and repressive situation that **women** had to live.

Keywords: **gender inequality, post-war period, narrative technique, violence and women.**

1. Introducció

La vida de les dones en el franquisme

L'època de la postguerra a Espanya va estar marcada per la dictadura militar implantada per Franco. El franquisme seguia els models totalitaris d'Alemanya i d'Itàlia. El seu principal objectiu era mantenir a la població sota control tenint el comandament absolut de la vida pública i privada dels espanyols mitjançant una ideologia destinada a desfer l'individualisme i crear així una única massa que pensés, actués i fes d'una única manera: la que dictava el poder. És així que les dones van resultar ser de les més afectades pel que fa a repressió (García, 2006).

Les polítiques establertes durant el franquisme van estar dirigides a imposar un model de societat on era negat a la dona qualsevol autonomia individual, les dones van quedar situades en un paper de subordinació i recloses exclusivament a l'àmbit domèstic. El règim totalitari va desenvolupar una legislació que anava destinada a marginar de moltes activitats a les dones, aconseguint així mantenir-les controlades i encasellades en un rol molt tradicional respecte a fora d'Europa. N'és un exemple la següent cita del Fuero del Trabajo del 1938 *"El Estado prohibirá el Trabajo nocturno de las mujeres, regulará el trabajo a domicilio y libertará a la mujer cansada del taller y de la fábrica"* (Heras, 2006).

Es va crear un prototip de dona que ja era inculcat des de l'escola, l'església i els mitjans de comunicació: *"Debía ir convenientemente vestida, es decir, con mangas largas o al codo, sin escotes, con faldas holgadas que no señalaran los detalles del cuerpo ni acapararan atenciones indebidas. La ropa no podía ser corta y mucho menos transparentarse. Las mujeres jóvenes no debían salir solas ni ir acompañadas de hombres que no fueran de la familia"* (Heras, 2006, p.3).

Autors com Alfonso Pinilla García posen de manifest la influència social del col·lectiu de la Secció Femenina vers les dones, la qual estava capitanejada per Pilar Primo de Rivera que seguia les ordres directes de Franco, com podem observar en el següent fragment: *"Ahora si podemos darle la Seguridad al Caudillo de que vamos a formar a las mujeres como él quiere que sean"* (García, 2006, p.156). Per tant, la realitat és que tot i tenir de líder a una dona, aquesta secció estava totalment controlada per un home: Franco.

La Secció Femenina era l'instrument indispensable d'adoctrinament de socialització i ideològic cap a les dones de la postguerra, es donaven les directrius de com havia de ser una dona, creant així una consciència col·lectiva i evitant la individualització de la dona i dels seus pensaments. A través de mitjans com la revista Medina, creada al 1941, arribaven a les dones tot modelant-les sobre com havien de ser, pensar, actuar i expressar-se. D'aquesta manera, van establir tres valors bàsics que la dona havia de complir: submissió, obediència i sacrifici.

Per tant, la dona quedava relegada en un segon terme i les seves funcions bàsiques eren la de casar-se i ser mare (García, 2006).

Dones i memòria

És rellevant emmarcar el treball dins de l'àmbit de la memòria, tot fent un recorregut de certs aspectes que mostren com vivien les dones de la postguerra. El discurs dominant de l'època es basava en menysprear les capacitats femenines i ressaltar com a únic aspecte important la seva maternitat. Lleis com la llei d'educació primària de 1945 establien els diferents currículums escolars pel que fa a nens i nenes: el sistema educatiu de Franco formava a les nenes per a una vida a la llar, tot inculcant aprenentatges sobre com cuidar, cosir, etc. De més grans, tant si eren de classe social mitja-alta com baixa, havien d'abandonar l'escola, ja que els pares preferien que es quedessin a casa col·laborant i així aprenien per quan haguessin de portar la seva pròpia casa. I no només eren ensenyades per les mares sinó que també eren enviades a convents o seminaris per aprendre a "dur una casa" (Dios Fernández, 2014).

Aquesta visió de la dona que va marcar el Règim, va potenciar la importància del servei domèstic, ja que les relegava a un paper econòmic secundari respecte als homes. A més a més, el servei domèstic va funcionar com una estratègia migratòria, ja que les dones de l'entorn rural emigraven a la ciutat per poder tenir un futur millor (Dios Fernández, 2013).

La dona no només havia de ser una bona mestressa de casa, sinó que per a convertir-se en una veritable dona havia de casar-se. Per trobar un bon marit havien de preparar-se bé tant intel·lectualment com estèticament. Els hi aconsellaven que el temps que tinguessin lliure, en lloc de dedicar-lo a l'oci, el dediquessin a preparar l'aixovar matrimonial, temps abans de saber amb qui s'anaven a casar, com apunta una testimoni: "*No sabías con quién te ibas a casar però llevabas años cosiendo para él*" (Dios Fernández, 2014, p.32). Moltes dones critiquen la manca d'informació que tenien: se les ensenyava a desconfiar dels homes però no se'ls explicava el motiu. La majoria es casaven verges perquè sinó ja estaven marcades, i amb el temps anaven aprenent com funcionava la relació matrimonial (Dios Fernández, 2014).

La finalitat del matrimoni era la descendència i seguint el discurs nacional catòlic, a les dones se'ls exigia ser completes esposes i mares. És així que qui s'ocupava de la criança dels nens eren elles, moltes critiquen la paternitat absent dels seus marits. Per tant, el comportament que es demanava a les dones durant la postguerra comportava l'anul·lació com a persona en funció dels desitjos i interessos dels altres: marit i fills, així mateix com de la societat en general (Rodríguez & Félez, 2013). Es requeria que sempre estigues disposada a complaure al seu espòs sexualment i no podien negar-li el desig. Així mateix, el discurs mèdic descrivia a la dona com un "*Mero recipiente del acto sexual ya que sus órganos no necesitaban preparación previa ni el deseo sexual para realizar el acto sexual*" (Dios Fernández, 2014, p.39), per tant, el plaer sexual femení era inexistent.

La sexualitat no era un tema exclusiu de l'àmbit privat de parella, sinó que també era de domini públic, ja que havia directrius de la Secció Femenina de deia quines eren les obligacions d'alcova de la dona, com per exemple: "*Si él siente la necesidad de dormir, que sea así, no le presiones o estimules la intimidad*"; "*Si tu marido sugiere la unión, entonces accede humildemente, teniendo siempre en cuenta que su satisfacción es más importante que la de una mujer*"; "*Si tu marido te pidiera prácticas sexuales inusuales, sé obediente y no te quejes*" (Dios Fernández, 2014, p.39).

La dona sempre havia de mostrar-se bella, però aquesta bellesa havia de semblar natural i aconseguir-se secretament. Mentre que a la dona se li demanava certa sensualitat, se li negava la seva pròpia sexualitat, no podien mostrar desig propi ni preocupar-se per la seva satisfacció sinó que havia d'estar sotmesa a la de l'home. És més, estava castigada la iniciativa sexual femenina i el propi dret al plaer. Si els marits es masturbaven o tenien relacions sexuals amb altres dones fora del matrimoni, la societat responsabilitzava a les dones d'això, tot al·legant que els marits "buscaven fora el que a casa no els hi donaven". La sexualitat de la dona era un altre aspecte en mans de la societat, altra vegada. Elles no tenien el poder ni per decidir gaudir del seu propi plaer sexual i si el seu marit mantenia relacions amb una altra dona, encara se la castigava més. Lligat a la sexualitat hi ha el tema de la reproducció, hi ha dones que expliquen que tenien por, ja que al no poder negar-se a mantenir relacions si el marit ho volia, això comportava que anessin tenint molts fills perquè ells no pensaven en les conseqüències. Arrel d'això, hi ha dones que van començar a prendre anticonceptius per poder evitar tenir més fills, algunes ho van fer lliurement però d'altres no, fins que no va haver un metge (autoritat masculina) que li receptés, elles no s'atrevien (Regueillet, 2004).

Conceptes lligats a les desigualtats de gènere

El concepte de posició social o vida pública fa referència a les activitats de l'àmbit públic, com la feina, els estudis, la socialització amb els iguals, la cultura i la política. El concepte de posició personal o vida privada s'atribueix al que queda dins de l'àmbit domèstic com les relacions afectives, les relacions sexuals, el ser mare/pare i la casa (García, 2006).

Els micromasclismes engloben aquelles manifestacions, més o menys greus, del masclisme i sovint també de minusvàlua cap a les dones que en moltes ocasions es donen de manera quotidiana i inconscient, com per exemple, quan una parella va a un restaurant i el cambrer serveix la beguda alcohòlica a l'home i l'aigua a la dona (Ríos, 2017) (Paz, Henise, & Davis, 2014).

Rellevància de l'estudi

El present treball sorgeix de la voluntat de donar-li veu a un col·lectiu sovint oblidat: les dones de postguerra. La informació anteriorment recollida posa de rellevància la situació tant desigual que vivien les dones en l'època franquista, per això trobo necessari dedicar el meu treball de final de grau a aquest col·lectiu, ja que han sigut dones que han viscut molt de temps callades i aguantant situacions on han sigut relegades a un segon terme, tot menysvalorant-les en moltes ocasions. Actualment hi ha una gran lluita feminista per tal d'aconseguir igualtat de drets entre totes les persones, però sovint se'ns oblida que va haver una època, no tant llunyana, on les dones no podien dir la seva perquè estaven totalment sotmeses a les directrius masculines. No podien decidir per elles mateixes el que volien estudiar o de que volien treballar, la seva llibertat es veia controlada primer pel pare i un cop casada, pel marit. Per tot això, penso que emmarcar el meu treball en el context de les desigualtats de gènere en l'època de la postguerra, tot centrant-me en la dona m'ajudarà a donar veu a unes quantes d'elles i deixar-les expressar-se com en el seu moment no van poder fer-ho.

2. Objectius de l'estudi

L'objectiu del treball és conèixer i analitzar les experiències personals de les dones en l'època de la postguerra mitjançant una anàlisi narrativa dels seus testimonis sobre les desigualtats de gènere viscudes.

Els objectius específics són:

1. Conèixer quina era la consideració de les dones en l'època de la postguerra: estereotips, obligacions, prototips, etc.
2. Identificar les diferències que vivien respecte els homes: feina, relacions interpersonals, cura de la casa i dels fills, àmbit públic, etc.
3. Identificar els micromasclismes - microviolències de l'època.
4. Explorar les seves potències, el possible empoderament i la resistència davant les desigualtats.
5. Analitzar l'acceptació social de les conductes discriminatòries vers les dones.

3. Metodologia

Mètode

La metodologia emprada en el treball és la investigació narrativa. És una tècnica d'enfoc qualitatiu que en els darrers anys ha sigut força utilitzada sobretot en el camp social, ja que permet comprendre moltes dimensions de les persones. Per això, els investigadors han considerat important la visió que les persones construeixen de les seves experiències a través de les històries. Com assenyalava Roberts (Roberts, 2002, p.115) *"L'estudi narratiu de les vides de les persones s'ha convertit en una àrea substantiva per al grup d'anàlisi de les situacions i els esdeveniments"*. L'anàlisi narratiu afavoreix a l'estudi sistemàtic de l'experiència personal i del significat fent que sigui útil per a explorar les qualitats del pensament humà (Sparkes, Devís, & de Valencia, 2011). La narrativa com a mètode s'entén com a inseparable al subjecte, ja que aquest li dona de manera activa el significat a altres subjectes fent que això es desencadeni de manera subjectiva i interpretativa (Schöngut Grollmus & Pujol Tarrés, 2015).

La metodologia de la investigació narrativa s'estableix com una metodologia del diàleg en la qual els relats posen de manifest les realitats viscudes, ja que és mitjançant la conversació que la realitat es converteix en text constituint d'aquesta manera les dades que seran analitzades en el procés (Cardona & Salgado, 2015). A l'hora de generar una producció narrativa s'ha de tenir en compte que s'està fent un relat amb lògica argumentativa en el qual s'estructuren les idees a partir dels temes establerts, així també, es produeixen processos de reflexió comuna entre la persona que investiga i les participants (Troncoso Perez, Galaz Valderrama, & Alvarez, 2017).

Hi ha autors que no estan a favor d'aquest tipus de metodologia, ja que afirmen que hi ha inconvenients que la fan poc útil com per exemple la impossibilitat de generalització, encara que la finalitat d'aquets tipus de metodologia no és fer una representació estadística sinó analitzar l'experiència humana (Blanco, 2011).

La investigació narrativa inclou quatre elements: un **narrador** que és qui explica les seves vivències; un **investigador**, que fa la funció d'interpretar i analitzar els relats dels narradors; els **textos** que recullen la narració i l'informe posterior i els **lectors** que seran els que llegiran la publicació final. Al intervenir diferents elements, l'estudi dels relats narratius comporta relacions complexes entre el narrador, l'investigador i els lectors que interpreten les narracions des dels seus marcs de referència (Bolívar, 2012). Tal i com indica Legrand (Legrand,

M., 1993) els dispositius de la investigació narrativa poden tenir diverses variants però solen compartir unes directrius:

1. L'investigador escull un tema que estudiarà de manera biogràfica i pel que necessitarà uns narradors pertanyents a aquest tema.
2. Es duen a terme varies entrevistes que seran gravades i/o registrades en àudio per a una posterior transcripció íntegra.
3. La investigació raurà en analitzar el material obtingut.
4. El procés arriba al seu final quan s'ha consolidat l'informe d'investigació.

Procediment

Tenint en compte les característiques d'aquest tipus de metodologia, l'he escollida per al meu treball, ja que es focalitza en l'experiència de la persona tot deixant-la crear la seva pròpia identitat relatant les seves vivències i donant veu a allò que pensa. Seguint els dispositius de la investigació narrativa pel que fa al meu treball el procediment serà el següent:

1. Cerca exhaustiva d'informació sobre la situació de la dona en l'època de la postguerra tot centrant-me en les desigualtats de gènere; la consideració que es tenia d'elles (obligacions, estereotips, etc.); els micromasclismes i violències que patien; el seu empoderament i l'acceptació social vers aquestes desigualtats. I demana a un centre de dia d'àvies la seva col·laboració per tal de realitzar les entrevistes.
2. Preparació del guió de l'entrevista semi-estructurada en la qual les preguntes es basaran en indagar les possibles desigualtats de gènere que van sofrir les entrevistades. Posterior realització d'aquestes tot enregistrant-les en àudio (sempre amb el consentiment informat). *El guió de l'entrevista està al Google Drive* <https://docs.google.com/document/d/1a0Dy6w-aQWA61otErJbq1zEd-KdultqIUHFO50La8Lc/edit>
3. Anàlisi del material obtingut de les entrevistes tenint en compte allò més rellevant per tal de crear les narratives i extracció de les conclusions. Demanar la validació de les narratives a les participants per tal seguir un bon rigor metodològic.
4. Constatar l'experiència de les persones amb estudis psicosocials.
5. Creació de l'informe final i realització d'un petit llibret amb les narracions per a les entrevistades.

Participants

Les participants del present treball són dones amb edats compreses entre els vuitanta-cinc i noranta-vuit anys, totes elles van viure algun període del franquisme. Les entrevistes seran realitzades a quatre dones que van a un centre de dia anomenat El Petit Rossinyol a la població de Molins de Rei. Les àvies que seran entrevistades presenten una bona memòria sobretot pel que fa a la memòria episòdica i a llarg termini.

Rigor metodològic i consideracions ètiques

A la metodologia narrativa els investigadors han d'interpretar el que està explicant el participant i evitar que les seves pròpies creences i història no hi influeixin. Per aquest motiu, s'empren estratègies de verificació

mitjançant criteris de qualitat per avaluar la qualitat científica de l'estudi: la **credibilitat** s'aconsegueix quan els participants de l'estudi validen com a cert allò que l'investigador ha redactat sobre ells; la **confirmabilitat** és la capacitat per part d'un altre investigador de seguir els passos que l'investigador principal ha fet permetent així que es puguin arribar a conclusions similars; l'**aplicabilitat** que és la possibilitat de generalitzar els resultats de l'estudi a altres contextos (Castillo & Vásquez, 2003). Per tal de complir aquests criteris de qualitat, referent a la credibilitat, les entrevistades han validat com a correctes les seves narratives tot llegint-les un cop han estat confeccionades. Pel que fa a la confirmabilitat, en tot moment l'interès predominant ha estat ser fidel als relats de les entrevistades a l'hora d'extreure resultats i conclusions. L'aplicabilitat s'ha complert al explicitar quin és el procediment del treball per tal de poder replicar-lo.

Pel que fa a consideracions ètiques s'ha de tenir en compte els principis ètics i adaptar-los de la millor manera a cada cas o investigació, en concret el principi de beneficència i no maleficència, que expressen l'objectiu de millorar les condicions de vida i benestar de les persones tot evitant causar danys durant l'exercici professional. (Amaya, 2014).

Un dels grans reptes de la investigació narrativa és la pràctica ètica i política pròpia de l'investigador, ja que aquest té un paper actiu al llarg del procés. Aquest té el handicap de decidir entre aquells detalls que són individuals i les generalitzacions socials que evoquen les narracions, evitant afavorir indegudament a l'individu sobre el context social i a la inversa (Cardona & Salgado, 2015) (Noreña, Alcaraz-Moreno, Rojas, & Rebolledo-Malpica, 2012). Per afavorir a l'autenticitat de la informació per part de l'investigador, s'ha adoptat una actitud d'atenció i observació crítica en les narracions dels participants, afavorint l'autoreflexió i prenent consciència dels propis elements subjectius de l'investigador. També, cal ressaltar dos articles del codi deontològic del psicòleg emprats en aquest estudi:

Article 25. *“Al hacerse cargo de una intervención sobre personas, grupos, Instituciones o comunidades, el/la Psicólogo/a ofrecerá la información adecuada sobre las características esenciales de la relación establecida, los problemas que está abordando, los objetivos que se propone y el método utilizado”* (Consejo General de Colegios Oficiales de Psicólogos, 2010, p. 6). Per tal de complir aquest article s'ha informat a les àvies de la finalitat de l'entrevista i se'ls hi ha resolt qualsevol dubte que puguin tenir sobre aquesta.

Article 40. *“Toda la información que el/la Psicólogo/a recoge en el ejercicio de su profesión, sea en manifestaciones verbales expresadas de sus clientes, sea en datos psicotécnicos o en otras observaciones profesionales practicadas, está sujeta a un deber y a un derecho de secreto profesional, del que, solo podría ser eximido por el consentimiento expreso del cliente. El/la Psicólogo/a velará porque sus eventuales colaboradores se atengan a este secreto profesional”* (Consejo General de Colegios Oficiales de Psicólogos, 2010, p.9). S'ha demanat un consentiment informat a les participants on han acceptat participar en l'estudi sabent quina era la seva finalitat. Finalment, per afavorir a la confidencialitat, s'ha protegit la identitat de les participants, tot guardant els àudios de les entrevistes únicament en una carpeta destinada al treball i s'han eliminat del dispositiu on van ser enregistrades.

4. Resultats

Un cop confeccionades les narratives (es troben completes al Google Drive https://docs.google.com/document/d/1eMeSj8o9sU_PJzn_NazWaKAn2G3dDRIHD8If_Ilt09TU/edit) de les

quatre entrevistades i analitzades es poden extreure diversos resultats en els diferents aspectes estudiats sobre les desigualtats de gènere en l'època de la postguerra. A grans trets, s'observa que factors com l'origen, l'educació rebuda i els tipus de relacions són influències directes sobre com es veien aquestes desigualtats. Hi ha casos de dones que patien aquesta repressió i fins i tot violència masclista i n'hi ha d'altres que n'eren coneixedores d'aquests casos però que tampoc li donaven la importància que realment tenia. En el cas de les quatre dones entrevistades: la Juana, La Montserrat, la Paquita i l'Anna, cap d'elles va viure aquest tipus de situacions amb la seva parella, però dos d'elles, la Juana i la Montserrat si recorden haver viscut molt prop seu aquestes desigualtats i violència vers la dona.

Factors rellevants

“A la ciutat vaig viure aquestes desigualtats d'una manera molt diferent, no era tant tancat com en els pobles, aquí era massa la llibertat i tot, era molt diferent a la vida dels pobles: aquí les dones sortien soles, anaven als bars, anaven als llocs, etc. i la meva mare s'exclamava, deia que això que era” Juana.

Els resultats mostren que un dels factors importants era l'origen de cada testimoni, ja que als pobles era més comú veure aquesta violència. Una de les entrevistades recorda moltes situacions de violència quan vivia al poble i en canvi, a la ciutat ho ha viure diferent. Això s'evidencia en les diferents visions de les quatre entrevistades, ja que depenent del seu origen parlen de més o menys desigualtat entre homes i dones. Perceben que les dones amb menys estudis estaven en un entorn de més violència, una relació que no es troba en estudis actuals (Díaz, 2015). Aquesta relació pot ser que sigui més deguda a la classe social (Lozano, 2003), i que les persones amb nivell socioeconòmic més baix tinguessin menys nivell educatiu. Així mateix, les dones que havien pogut estudiar menys, també estaven en un entorn de més violència que les que havien pogut avançar més cursos.

Comenten que les relacions de parella eren diverses, tal i com s'observa en una de les entrevistades el fet d'haver viscut les relacions de parella pròpia i de l'entorn de diferent manera provoca també una visió diferenciada de les desigualtats de gènere de l'època. Això deixa veure que no totes les figures masculines jugaven un paper de poder i violència vers la dona, ja que havia d'algunes que també tenien cura dels fills i de la repartició de tasques a la llar.

Consideració de la dona a la Postguerra

“La dona de l'època havia de fer allò “normal” que s'esperava d'ella que era casar-se i tenir fills, hi havia dones que treballaven fora de casa i també a casa. Les obligacions d'una dona eren portar-se bé a casa amb el marit i els fills: cuidar-los, tenir-ho tot al dia i fer el que havia de fer. Hi havia dones que estaven reprimides però no es veia gaire, ja que no es feien visibles” Paquita.

Amb els testimonis d'algunes de les dones entrevistades s'evidencia la consideració que es tenia de la dona a la postguerra. Es reclamava a aquesta que “havia de ser una dona de la seva casa”; havia de vestir amb robes molt llargues, ben tapades, el cabell recollit i sense maquillatge, si alguna dona es pintava una mica més del que es considerava “correcte” ja se li ficava l'etiqueta de que “no era bona”. Volien que les dones anessin molt discretes i que també ho fossin. I si no anaven prou tapades, després a casa poder eren víctimes de violència per part del marit.

La funció bàsica d'una dona era servir: s'esperava que estigués a casa cuidant dels fills i del marit. Tenien molta feina i moltes obligacions, si vivien al camp, havien de treballar-hi també a part de tenir cura de la llar. Havien de "portar-se bé amb el marit, tenir-ho tot al dia, fer el que havien de fer", la dona era molt esclava i havia de fer "allò normal que s'esperava d'ella": casar-se i tenir fills. No eren felices plenament i tampoc es queixaven, s'havien acostumat a viure així perquè creien que no tenien un altre camí per escollir. Bàsicament les dones no eren escoltades, no podien dir el que opinaven, els homes volien manar i tenir el control. Aquesta consideració s'observa també en altres estudis (Manrique Arribas, 2007) on es posen de manifest les dues funcions bàsiques que s'esperaven de la dona: ser mare i cuidar del marit.

La concepció del matrimoni era inamovible, es casaven perquè era allò "normal" que havien de fer i que tothom feia, l'article (Rodríguez & Félez, 2013) recolza aquesta situació, ja que mostra com el matrimoni formava part de la ideologia de l'Estat. I si es quedaven vídues no es tornaven a casar perquè estava molt mal vist, aquí es fa palès la diferència entre la ciutat i el poble, ja que una de les dones apunta que quan el seu pare va morir la seva mare es va tornar a casar (vivia a la ciutat), però, en canvi, una altra explica que quan el seu pare es va morir la seva mare mai més es va tornar a ajuntar amb cap home perquè estava molt mal vist i ella es devia al seu marit (vivien al poble).

Desigualtats de gènere

"Si una dona era infidel al seu home, la societat i l'entorn la castigava moralment i era molt mal vista, no podia sortir al carrer, en canvi, a l'home no se'l mirava malament, es tapaven entre ells, això era molt injust. I poder sabien que el marit havia anat amb una altra però ningú deia res. Ho veig molt molt injust, no hi ha dret" Juana.

Quan la dona es quedava embarassada i posteriorment era mare, si estava treballant en un lloc que requeria moltes hores de feina, havia de deixar de treballar-hi per cuidar als fills. Eren elles qui havien de modificar la seva vida i deixar de fer coses per adaptar-se al seu fill o filla, els homes no deixaven de treballar ni canviaven el seu dia a dia. I si la dona feia petites feines quan podia, tenia encara més feina perquè era ella l'única que s'encarregava de la llar i dels infants. Ja des d'un inici de la creació de la família s'observen clarament els rols de gènere ben marcats que hi havia establerts.

A l'àmbit públic no es solia veure a una dona mai sola o amb les seves amigues, era impensable que sortissin a prendre alguna cosa o a fer una volta sense la companyia masculina, els marits no les deixaven. Si la dona volia sortir i el marit no, aquest la tancava a casa perquè no sortís. L'article (García-Orellán, 2013) recolza aquestes experiències, ja que fa palès que les dones havien de demanar permís a la seva figura d'autoritat masculina per poder sortir i mai podien anar soles. Encara era més estrany veure a una dona en un bar tant com a clienta com a treballadora.

A nivell laboral, per a les dones era complicat poder treballar perquè portaven a sobre les seves esquesmes moltes obligacions i no tenien temps per a tot. Així mateix, quan treballaven, les feines que feien eren les de menys rang, els homes sempre estaven molt millor posicionats laboralment i econòmicament.

Un exemple on s'observa les diferències morals de la societat vers els homes i les dones és en el cas de les infidelitats. Havia homes que eren infidels a les seves dones però es tapaven entre ells perquè aquestes no s'assabentessin, i si alguna dona ho podia sospitar miraven cap una altra banda, no volien creure-ho perquè tenien por que el marit marxés i les deixés. En canvi, si una dona era infidel al seu marit i se sabia, socialment l'assenyalaven i la miraven molt malament, tothom la jutjava i el marit li pegava.

A més a més, les mares advertien a les filles que anessin amb compte perquè elles “podien sortir amb una panxa” i això si que ja les podia enfonsar a nivell social. En relació a això hi ha un estudi (Dios Fernández, 2014) que evidencia aquesta doble moralitat segons si s’era home o dona, als homes se’ls justificava que fossin infidels, és més, és responsabilitzava a la dona d’aquest fet perquè no era prou complaent amb el seu espòs.

Micromasclismes i violència vers les dones

“Per tant, treballava fora de casa i també m’encarregava de totes les gestions de la llar i de la cura de les meves filles i del meu marit. El meu marit quan arribava a casa col·laborava poc, els dos treballàvem fora de casa però era jo qui feia la feina de casa i la de la fàbrica” Montserrat.

Les dones vivien envoltades de micromasclismes i violències, era el seu dia a dia. La voluntat dels homes de voler manar i tenir el poder provocaven que hi hagués molts casos de violència masclista, on l’home pegava a la dona i aquesta no podia fer-hi res, només plorar i aguantar. L’estudi (Fábregas & de Sevilla, 2012) dóna recolzament a això posant de rellevància com l’home s’amagava darrere l’argument de que la dona era de la seva propietat, per així justificar-se de la violència. Havia casos en els que la dona sí es rebel·lava cap a l’home, però després havia de marxar corrents, i d’altres casos en els quals elles callaven i es quedaven.

Sovint havia altres homes que s’inventaven que hi havia dones que enganyaven al marit, i això no era cert, pocs eren els marits que donaven el benefici del dubte perquè la seva esposa pogués explicar la seva versió, molts directament la colpejaven tot jutjant-la. Les entrevistades deixen veure les grans diferències d’abans i ara, abans havien d’aguantar els cops perquè era impensable que una dona se separés del seu marit.

Les dones no tenien veu, no podien expressar-se lliurement, havien de callar-se moltes coses i molt sovint era per por a les conseqüències, per exemple, si anaven amb el marit passejant i un veí al saludar-los li tocava el braç i ella es posava vermella, quan arribava a casa, el marit li deia que això no li havia agradat i que la pròxima vegada s’apartés i a vegades directament els hi pegaven. La dona era entesa per molts homes com un objecte de possessió. L’estudi actual (Cuesta, 2018) mostra aquesta relació conceptual de dona i silenci vinculats al discurs patriarcal de l’època.

Empoderament de la dona

“Hi havia alguns moviments de defensa de la dona però no al nivell d’ara, en aquells moments era diferent i la difusió era menor, mai vaig prendre partit en cap moviment feminista. A nivell polític no s’intervenien en aquestes desigualtats, les dones parlaven amb amigues per poder desfogar-se, però no es feia cap tipus d’intervenció” Paquita.

Davant de tanta desigualtat i violència vers les dones, havia persones que sí les ajudaven, eren pocs casos. Sovint alguna amiga o veïna se’n duia a casa seva a la dona que patia violència de gènere. Però moltes vegades, després, un familiar anava a buscar-la i se l’enduia, la dona marxava per evitar danys a la persona que l’havia ajudat, perquè tenien por de les conseqüències que podien patir. Havien de tornar a la força, carregades de temors i al arribar encara rebien per part del marit.

Les dones intentaven empoderar-se amb moviments feministes però no arribaven gaire lluny perquè de seguida eren reprimides i colpejades. Així mateix, tampoc tenien tants mitjans de difusió com hi ha actualment. Estudis

recents (Lagunas, 2017) mostren aquesta contraposició davant l'empoderament de la dona: com per una banda havia dones que aprofitaven revistes per fer difusió de nous camins i ideals i per una altra, la repressió tant gran que patien quan s'alçaven i reclamaven igualtat. La manera de recolzar-se que tenien era parlant-ho entre elles per desfogar-se i sentir-se escoltades. Així mateix, això a vegades era difícil perquè moltes no reconeixien que fossin maltractades i ho aguantaven tot excusant-se que els cops eren provocats per caigudes o enganxades.

Acceptació social de les desigualtats de gènere

“Davant de possibles situacions de violència i/o desigualtats les persones que ho presenciaven o bé n'eren coneixedores, no feien res: tot s'arreglava de portes cap endins, cadascú dins del seu àmbit privat. El motiu era que la gent no s'atrevia a intervenir per por a les conseqüències, qualsevol s'hi posava” Montserrat.

Es fa palès que si hi havia tantes desigualtats de gènere i violència era perquè a nivell social es tenia molt clar que la dona estava per sota l'home, per això havia tanta normalització i acceptació d'aquestes situacions desiguals. Hi ha un estudi (Pérez, 2009) que mostra aquesta diferenciació en relació als rols marcats per a cada gènere pel Govern, aconseguint així l'organització esperada. Políticament no s'intervenien, no havia lleis de defensa de la dona ni de regulació dels drets d'igualtat. És més, es tapava a l'home quan exercia conductes violentes vers la dona, ells eren els que manaven, per tant, ells tenien el poder.

Davant de situacions de violència o desigualtats les persones que ho sabien o ho veien no feien res, no defensaven a la dona ni penalitzaven la conducta de l'home, les quatre dones entrevistades estant d'acord en que tot s'arreglava de portes cap endins, és a dir, dins l'àmbit privat. La gent no s'atrevia a intervenir, tenien por a les conseqüències que poguessin haver-hi i sovint creien que si intervenien encara era pitjor. Es culpava a la dona per ser maltractada pel simple fet de ser dona, la societat la feia dolenta sense ser-ho. En algunes ocasions es culpava a la dona perquè contestaven als homes, perquè sortien i ho amagaven al marit o bé “perquè no feien cas”, eren creences que estaven molt arraigades en el pensament social i que servien per justificar i normalitzar les violències i micromasclismes. S'acceptaven les desigualtats socialment perquè s'entenia que l'home tenia el poder i la dona havia de cuidar-lo junt als fills. Mitjançant una exemplificació literària, a l'estudi d'Alfredo M. Pastor (Pastor, 2014) es confirma aquesta violència acceptada vers la dona, així com la seva culpabilització.

Les mares aconsellaven a les filles de la mateixa manera que els havien ensenyat a elles, inculcant que el que havien de fer era cuidar del marit i dels fills i que a vegades no quedava més remei que aguantar, era el que havien après elles també. Sovint, quan una dona explicava a la seva mare que era maltractada pel seu marit, aquesta ho tapava i suplicava que no ho expliqués al pare.

5. Conclusions

Un cop analitzats els resultats de l'estudi i contrastats amb altres estudis psicosocials es pot veure com s'ha complert tant l'objectiu principal de l'estudi com els específics, ja que mitjançant els testimonis de les quatre entrevistades on parlen de la seva experiència durant la postguerra, s'ha pogut esbrinar com vivien les desigualtats de gènere. Amb aquest material s'han extret les següents conclusions que s'evidencien amb fragments de les narratives.

El poder, la por, la no expressió lliure, la normalització, els rols tant marcats i les falses creences són elements que van jugar un paper molt important durant tots aquells anys i que per tant, van ser factors potenciadors i de manteniment de la situació de repressió i violència que va viure la dona. La Juana afirma:

“La dona era molt esclava però tampoc es queixaven perquè havien après que el seu destí era aquell i que no tenien cap altre opció, cap altra via de sortida, havíem crescut amb aquests ideals (a l’escola ja se’ns ensenyava) i els havíem fet nostres i no ens queixaven. Moltes no ho aguantaven però d’altres si es conformaven i que eren felices amb els seus fills i amb el seu marit”

S’observa així que durant tot aquest temps moltes dones van desenvolupar una indefensió apresada (Montero, 2001), ja que creien que no podien fer res per canviar la seva situació de repressió ni ser felices. No tenien altres estratègies ni mecanismes d’afrontament per canviar allò que els feia mal. Havien après a viure així, pensaven que aquella situació era l’única que podien viure, ja que la societat, des de petites, els havia inculcat una educació basada en la submissió de la dona a l’home, tot tenint cura dels fills i de la llar i on la dona no podia dir el que pensava si això comportava portar la contrària al que sentenciava un home. La Juana i la Montserrat ho evidencien quan expliquen que s’esperava d’elles:

“A la dona se li reclamava que havia de ser una dona de casa seva, el marit no la deixava sortir molt sola i sempre havia d’anar amb robes molt llargues, tapades i amb un mocador. No podien anar maquillades, ja que volien que anessin molt discretes. La seva funció era servir a casa”.

“Quan era jove la dona tenia molta feina, ja que s’esperava que aquesta estigués a casa cuidant dels nens i del marit”.

Amb les entrevistes, s’observa com d’interioritzades estaven les normes socials de l’època, ja que a dia d’avui, després d’haver viscut la repressió que van patir, algunes segueixen pensant que actualment *“la dona ha de fer el que ha de fer”* tot implicant les obligacions de l’època passada. Així mateix no veuen gaire bé que les dones surtin soles al carrer sense els seus marits, i molt menys que deixin aquests a casa i que elles surtin. Quan parlen dels homes que tenien un tracte igual amb les dones, fan servir els termes *“col·laboraven”* i *“ajudaven”* per referir-se a que també tenien cura de la llar i dels fills, quan realment no és que col·laboressin o ajudessin, sinó que eren les seves obligacions perquè ells fills i la casa eren seus també. L’afirmació de la Paquita n’és un exemple:

“Crec que hem avançat en la concepció sobre el que significa ser dona perquè la dona ara fa el que li dona la gana, abans feia més vergonya fer certes coses però ara no, tothom fa el que li dona la gana. Això em sap greu i no m’agrada gaire que una dona estigui casada i vulgui sortir molt i deixi el marit a casa.”

A nivell social hi havia una gran acceptació de la violència, fins i tot també per part de les dones. Al llarg de les narratives es pot observar com fan referència a que a vegades també era culpa de la dona perquè aquesta no havia fet cas a l’home o bé li havia contestat. Com explica la Juana:

“A vegades també tenien culpa les dones, no sempre eren els dolents els homes i unes santes les dones. Les dones tenien culpa perquè contestaven als homes o perquè l’home els deia que no sortissin al carrer i després si sortien i ho amagaven al marit”.

D'aquesta manera justificaven el maltractament i això provocava que encara n'hi hagués més perquè era normalitzat. No es plantejaven que allò incorrecte era agredir a una dona, sinó que allò incorrecte era que la dona no havia fet el que l'home volia i que per tant era justificable que fos castigada. Això deixa veure com contundents podien ser les normes implícites que havia establertes a nivell social, quins rols i estereotips de gènere hi havia més marcats i que per tant, era molt difícil canviar tot això perquè no depenia d'un únic grup minoritari, sinó que era una consciència social que pensava així. Així mateix, per altra banda, tot i que el masclisme era una base de la societat, davant de situacions de violència ningú hi volia intervenir perquè consideraven que allò era de domini privat, com exemplifica la Paquita:

“Quan hi havia situacions de desigualtats i de violència ningú hi intervenia, la resolució de conflictes quedava relegada dins l'àmbit privat. Coneixia dones que vivien aquest tipus de situació però no tenia conversacions amb elles, no m'hi volia ficar. La societat era coneixedora d'aquests abusos de poder per part dels homes però es mantenien al marge”.

A més a més quan intentaven empoderar-se tot ajudant-se entre elles per sortir de la violència on es veien atrapades, al final no ho aconseguien perquè sempre apareixia la por: la por a que fessin mal a la persona que l'ajudava, la por a rebre una pallissa, etc. per això gairebé sempre acabaven tornant a casa. Això denota el gran poder que tenien sobre elles, com ho identifica la Juana:

“Si t'estimaven una mica malament, vull dir, si la dona era maltractada i algú hi intervenia encara es posaven més pedres a sobre en lloc de treure-les”

Es donava molt èmfasi a la violència física, les dones entrevistades parlen de cops, pallisses i bufetades, però no parlen de la part més implícita de la violència: la psicològica, la qual era present en tot moment i que també tenia seqüeles. Com explica la Juana:

“Es feia a la dona com si fos la dolenta sense ser-ho, les culpaven del que els passava (de que fossin maltractades) i algunes emmalaltien greument d'aguantar aquesta violència constant, es culpava a la dona del que li passava pel simple fet de ser dona”

La dona era relegada a un segon terme en tots es aspectes: no podien dir el que pensaven, no podien vestir-se com elles volien, no podien treballar on volien, no podien sortir soles, bàsicament no podien escollir el seu destí. Com apunta la Montserrat:

“Durant la meva època de joventut i posteriorment de maduresa recordo que hi havia moltes desigualtats de gènere, ja que molts homes volien manar i tenir el control i que per tant, tenien el poder a les seves mans. Per altra banda, les dones no hi tenien gaire a dir perquè no eren escoltades”

Aquestes mancances anaven minvant a la dona fins a provocar que estiguessin reprimides i en moltes ocasions es sentissin com a esclaves. Vivien dia rere dia envoltades de micromasclismes i era una societat tant normalitzadora que ni se'n adonaven.

El treball presenta algunes mancances, la mostra és força petita, ja que només s'ha entrevistat a quatre dones. Això provoca que només es tingui la seva visió i pugui ser difícil generalitzar els resultats a d'altres dones que

visquessin durant la postguerra. Una altra limitació seria el rang d'edat escollit perquè encara que al ser tant grans tenen acumulada molta experiència, per una altra banda va ser una limitació. Al fer les entrevistes en un dels casos va costar molt extraure informació d'una manera fluida, ja que d'algunes coses no se'n recordava en detall i ho explicava molt per sobre per això la narrativa va quedar poc enriquida. I això s'ha reflectit després en el treball, ja que no hi ha gairebé referència cap aquesta narrativa ni a resultats ni a conclusions.

Per una altra banda, el treball aporta una gran quantitat d'informació vivencial sobre la temàtica escollida, ja que les narratives són experiències directes i això m'ha ajudat a poder complir l'objectiu de l'estudi perquè he pogut veure com vivien aquestes dones de postguerra el seu dia a dia. Permet empatitzar amb elles i entendre que volia dir ser dona de postguerra. Així mateix, aporta una altra cara de les desigualtats de gènere sovint poc escoltada socialment, que són les que van viure les nostres àvies: com van patir en aquella època i quins recursos usaven per tirar endavant. El treball, a part dels objectius establerts, tenia també com punt rellevant donar veu i llibertat per parlar a les dones de postguerra que en el seu moment no la van tenir i gràcies a les entrevistes aquestes quatre dones ho han pogut fer. Lligat això, un altre punt fort és la possibilitat, mitjançant aquest treball, d'arribar a noves generacions poc informades sobre el que va passar fa anys i fer-les pensar i reflexionar sobre això.

El fet que durant tants anys es mantingués aquesta situació de poder vers la dona i que socialment fos acceptat, ja que era la norma, fa reflexionar sobre com de dura, injusta i difícil podia arribar a ser la vida d'aquestes dones de postguerra. Per aquest motiu, és rellevant que se segueixin fent estudis en aquesta línia, on es faci més recerca sobre la situació de la dona en la postguerra i s'entrevistin a més dones perquè parlin de la seva experiència en primera persona. Això ajudarà a donar veu a aquelles dones que en el seu moment no van poder tenir-la i d'alguna manera, encara que molts anys després, empoderar-les. Així mateix és necessari que se sàpiga i es conegui en quines condicions vivien aquestes dones i com aquestes els hi afectaven dia rere dia. És cert que actualment hi ha molts moviments feministes que lluiten per aquesta igualtat entre homes i dones i per evitar tornar a passar el que van passar les dones de la postguerra. Però és important seguir difonent aquesta realitat passada perquè la societat, sobretot generacions futures, puguin conèixer el que va passar i així fomentar que no torni a repetir-se. A més a més, tenint en compte les limitacions identificades de l'estudi es pot aprofitar per millorar-lo i aportar nous resultats.

6. Referències

- Blanco, M. (2011). Investigación narrativa: una forma de generación de conocimientos. *Argumentos (México, D.F.)*, 24(67), 135-156.
- Bolivar, A. (2012). Metodología de la investigación biográfico-narrativa: Recogida y análisis de datos. *ResearchGate*, 28. <https://doi.org/10.13140/rg.2.1.2200.3929>
- Cardona, A. M. A., & Salgado, S. V. A. (2015). Investigación narrativa: apuesta metodológica para la construcción social de conocimientos científicos. *CES Psicología*, 8(2), 12.

- Castillo, E., & Vásquez, M. L. (2003). El rigor metodológico en la investigación cualitativa. *Colombia Médica*, 34(3), 164-167.
- Consejo General de Colegios Oficiales de Psicólogos. (2010, març 6). Código Deontológico Consejo-Adaptación Ley Omnibus. Recuperat de <https://www.cop.es/pdf/Codigo-Deontologico-Consejo-Adaptacion-Ley-Omnibus.pdf>
- Cuesta, C. G. (2018). Sin protagonismo y enmudecidas. La mujer en el franquismo y su silencio en el arte. *Raudem. Revista de Estudios de las Mujeres*, 5(0), 22-42. <https://doi.org/10.25115/raudem.v5i0.1975>
- Díaz, F. J. (2015). Análisis diferencial de la percepción de jóvenes sobre maltrato en el noviazgo. *Revista latinoamericana de Ciencias Sociales, Niñez y Juventud*, 13(2), 737-748. <https://doi.org/10.11600/1692715x.13213160315>
- Dios Fernández, E. de. (2014). Domesticidad y familia: ambigüedad y contradicción en los modelos de feminidad en el franquismo. *Feminismo/s*, (23), 23-46. <https://doi.org/10.14198/fem.2014.23.02>
- Dios Fernández, E. de. (2013). "Las que tienen que servir" y las servidas. La evolución del servicio doméstico en el franquismo y la construcción de la subjetividad femenina. *Revista Historia Autónoma*, (3), 97-111.
- Fábregas, M., & de Sevilla, U. (2012). *La mujer represaliada y el homosexual torturado durante la guerra civil y la posguerra española. El caso de Huelva*. 15.
- García, A. P. (2006). La mujer en la posguerra franquista a través de la Revista Medina (1940-1945). *Arenal: Revista de historia de mujeres*, 13(1), 153-179.
- García-Orellán, R. (2013). *Mujer en la ocupación/desocupación del espacio público y privado. Una perspectiva intergeneracional 1965-1970: puerto pasaitarra*. 11.
- Heras, M. O. (2006). Mujer y dictadura franquista. *Aposta. Revista de Ciencias Sociales*, (28), 27.
- Lagunas, A. C. (2017). La Falange es un modo de ser (mujer): discursos e identidades de género en las publicaciones de la Sección Femenina (1938-1945). *Historia y política: Ideas, procesos y movimientos sociales*, (37), 91-120.
- Legrand, M. (1993). *L'approche biographique : théorie, clinique*. Recuperat de <http://www.worldcat.org/title/approche-biographique-theorie-clinique/oclc/299450249>

- Lozano, D. A. (2003). Factores personales, familiares y académicos que afectan al fracaso escolar en la Educación Secundaria. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology* (1), 25.
- Manrique Arribas, J. C. (2007). La familia como medio de inclusión de la mujer en la sociedad franquista. *Hispania Nova*, (7), 193-222.
- Montero Gómez, A. (2001). Síndrome de adaptación paradójica a la violencia doméstica. *Clínica y salud*, 12(1), 371-397.
- Noreña, A. L., Alcaraz-Moreno, N., Rojas, J. G., & Rebolledo-Malpica, D. (2012, diciembre). Aplicabilidad de los criterios de rigor y éticos en la investigación cualitativa. *Aquichán*, 12(3), 263-274. Recuperat de <http://www.scielo.org.co/pdf/aqui/v12n3/v12n3a06.pdf>.
- Pastor, A. M. (2014). *La representación de la masculinidad y la violencia de género en la novela española de la posguerra*. 224. <https://doi.org/10.25148/etd.FI14110756>
- Paz, M., Henise, S. B., & Davis, K. S. (2014). Transgender microaggressions in the context of friendship: Patterns of experience across friends' sexual orientation and gender identity. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*, 1(4), 461-470. <https://doi.org/10.1037/sgd0000075>
- Pérez, T. G. (2009). Los programas escolares y la transmisión de roles en el franquismo: la educación para la maternidad. *Bordón. Revista de pedagogía*, 61(3), 93-106.
- Principios eticos*. (Amaya, L.). Recuperat de <http://eticapsicologica.org/wiki/images/archive/1/1b/20150818021326!1410-Principios-eticos.pdf>
- Regueillet, A.-G. (2004). Norma sexual y comportamientos cotidianos en los diez primeros años del Franquismo: noviazgo y sexualidad. *Hispania*, 64(218), 1027-1042. <https://doi.org/10.3989/hispania.2004.v64.i218.178>
- Ríos, P. U. (2017). Micromachismo. *Dialnet*, (248), 14-16.
- Roberts, B. (2002). *Biographical research*. Buckingham ; Phildelphia: Open University Press.
- Rodríguez, M. P., & Félez, J. L. A. (2013). Educar para el matrimonio en femenino : modelos y prácticas en la literatura de posguerra. *Athenea digital*, 13(2), 35-46-46. <https://doi.org/291652>

- Schöngut Grollmus, N., & Pujol Tarrés, J. (2015). Stories about Methodology: Diffracting Narrative Research Experiences. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 16(2). Recuperat de <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/2207>
- Sparkes, A. C., Devís, J. D., & de Valencia, U. (2011). *Investigación narrativa y sus formas de análisis: una visión desde la educación física y el deporte*. 16.
- Troncoso Perez, L., Galaz Valderrama, C., & Alvarez, C. (2017). Las Producciones Narrativas como metodología de investigación feminista en Psicología Social Crítica: tensiones y desafíos. *Psicoperspectivas. Individuo y Sociedad*, 16(2), 13. <https://doi.org/10.5027/psicoperspectivas-Vol16-Issue2-fulltext-956>